

Civilni nadzor nad vojskvom v ZDA

Eden od ključnih vidikov proučevanja civilno-vojaških odnosov v sodobnih družbah je vprašanje civilnega nadzora nad oboroženimi silami (vojaško organizacijo). Zgodovinsko gledano se je to vprašanje izostrilo v obdobju oblikovanja meščanskih političnih sistemov, zasnovanih na načelih delitve oblasti in instrumentalne vloge vojaške organizacije v odnosu na druge državne ustanove. V tem obdobju je bila oblikovana tudi pravna struktura civilno-vojaških odnosov, ki je razreševala dve na zunaj nasprotujoči si načeli, in sicer oblikovati učinkovito vojaško organizacijo države in hkrati onemogočiti vojaški organizaciji, da bi prevladala nad političnimi ustanovami predstavniške demokracije. Razrešitev omenjene dileme je vodila k postopni institucionalni in personalni delitvi dela med vojaško organizacijo države in političnimi državnimi ustanovami (E. KUČUK, 1977: 122).

Rezultat tega je bil predvsem razvoj vojaške organizacije države in njenega oficirskega zbora v smeri nepolitičnih ustanov, ki sta pod neposrednim civilnim nadzorom¹. Pri tem je vojaška organizacija v razmerju do političnih ustanov države v dvojni vlogi: svetovalca o vprašanjih vojaške varnosti države ter izvrševalca odločitev državne politike, ki se nanaša na vojaško varnost.

Razvoj znanosti, tehnike in tehnologije je bistveno prispeval k razvoju vojaške organizacije v birokratsko organizacijo (hierarhija in distribucija moči), ki je v sodobni državi nosilka pomembnega dela družbene moči. Kajti vojaška organizacija ima kot sestavni del sodobne države legitimno težnjo vplivati vsaj na tiste odločitve državne politike, ki zadevajo njen položaj in vlogo v družbi. V tem smislu je sodobna vojaška organizacija dejavna in motivirana interesna organizacija v družbi, ki v demokratičnih državah deluje po splošno sprejetih pravilih (zakonih). Za demokracijo in iz nje izhajajoč politični sistem je temeljnega pomena, da armada ne prestopi zakonskih okvirov, ki so ji določeni.

Zato je za sodobne demokratične države značilno, da urejajo položaj in vlogo vojaške organizacije tako, da ne bi prihajalo do njenega aktivnega posega v družbeno življenje, ampak da bi ostala služba politične oblasti za opravljanje funkcije obrambe pred zunanjim vojaškim ogrožanjem (A. GRIZOLD, 1990: 231–233).

Na splošno lahko ločimo institucionalne in neinstitucionalne mehanizme, ki omogočajo civilni nadzor nad načrtovanjem, organizacijo in izvajanjem vojaško-obrambne dejavnosti v sodobni družbi. Institucionalni mehanizmi se nanašajo na tako organizacijo aparata države, ki zagotavlja, da je vojaška sila povsem v funkciji uresničevanja določenih političnih ciljev, ki jih sprejema civilna oblast. To pomeni, da ima civilna oblast tudi največjo moč odločanja o vseh vojaško-obrambnih zadevah. Pri dosledni uresnitvi tega smotra je pomembno predvsem dvojje: prvič, ustavnopravna utemeljitev namestitve civilnih politikov in civilnih političnih uradnikov na najpomembnejše položaje pri političnem odločanju v državi in drugič, oblikovanje etičnih norm, vrednot in načina obnašanja znotraj vojaške organizaci-

* Dr. Anton Grizold, izredni profesor na FDV v Ljubljani.

¹ Seveda ta razvoj ni bil premočten, ampak ga zaznamujejo tudi digresije (npr. v okviru različnih totalitarnih filozofij in družbenih sistemov – npr. fašizem, stalinizem), ki so pomenile, da je vojaški dejavnik postal zelo pomembna sestavina državne organizacije, ki je določala tudi vsebino njenega družbenega življenja.

je, ki zagotavljajo sprejemanje primata civilne oblasti ter svojo dejansko politično nevtralnost (v smislu odnosa vojaške organizacije do posameznih političnih strank). Praksa v sodobnih državah kaže, da je na ravni aparata države vojaško-obrambna dejavnost, ki jo pretežno izvaja vojaška organizacija, organizacijsko pa je v obrambnem ministrstvu. V tem ministrstvu delujejo civilne in vojaške osebe, ki na temelju ustrezne izobrazbe in usposobljenosti zagotavljajo strokovna izhodišča in predloge za oblikovanje obrambne politike ter uresničujejo politične odločitve v zvezi z vojaškoobrambnimi zadevami, sprejete v sferi politične oblasti. Pri tem je za zagotavljanje civilnega nadzora nad vojaško-obrambno politiko in strukturo v sodobnih državah ključnega pomena prav zadostna »kritična masa« visoko izobraženih in usposobljenih civilnih strokovnjakov za vojaško-obrambne zadeve na taktični, operativni in strateški ravni.

Neinstitucionalni mehanizmi, ki zagotavljajo civilni nadzor nad vojskovanjem v sodobni družbi, pa se nanašajo na vse člane kake družbe bodisi kot posameznike bodisi kot pripadnike različnih organizacij in interesnih skupin.

Sodobne države na različne načine zagotavljajo svobodo in demokracijo svojim državljanom. Kljub različnim zgodovinskim izkušnjam se izkaže, da le demokratske države pri tem upoštevajo tudi načelo civilnega nadzora nad vojskovanjem.

Namen te razprave je prikazati uresničevanje načela civilnega nadzora nad vojskovanjem v luči širših civilno-vojaških odnosov v ZDA.

Pri analizi civilno-vojaških odnosov v ameriški družbi bomo uporabili Huntingtonov teoretični okvir. Klasik ameriške vojaške sociologije, Samuel P. Huntington, je pri proučevanju ureditve odnosov med vojaško organizacijo države, civilno oblastjo in družbo kot ključni problem poudaril morebitno neskladje med »funkcionalnim in socialnim imperativom«. Medtem ko izhaja funkcionalni imperativ iz potencialnih in dejanskih virov ogrožanja varnosti sodobne družbe in pomeni, da se znotraj vojaške organizacije kot posebne varnostne organizacije družbe nujno razvijajo posebne vrednote, norme in način delovanja, pa gre pri socialnem imperativu za delujoče ideologije, interesa in institucije, ki prevladujejo v kaki sodobni družbi. V povezavi med tema imperativoma se oblikujejo sodobne vojaške institucije in tudi odnosi med njimi in civilno oblastjo ter širšo družbo. Ključnega pomena pri tem je predvsem odnos med vojaškim oficirskim zborom in političnimi institucijami oz. med poklicnimi vojaki in političnim vodstvom države (S. P. Huntington, 1977:739).

Sodobni vojaški oficirski zbor je namreč visoko profesionalen organ, znotraj katerega se razvija specifični pogled njegovih članov na temeljna vprašanja sodobnega sveta, kot so npr.: mednarodna politika, vloga države, položaj in vloga vojaške sile ter uporaba nasilja v družbi in med njimi, odnos vojaškega poklica do države itd.

Huntington je označil to profesionalno vojaško etiko za konservativni realizem, ki mu predstavlja Webrov idealni tip, s katerim je mogoče ugotavljati stopnjo identifikacije poklicnih vojakov z »vojaško miselnostjo« v posameznih državah. Kajti sposobnost oficirskih zborov razviti in ohraniti visoke standarde vojaškega profesionalizma in se obenem identificirati s konservativnim realizmom poklicne vojaške etike, je odvisna predvsem od narave konkretne družbe, v kateri delujejo. Če se prevladujoče vrednote in ideologije v družbi bistveno razlikujejo od konservativnega realizma poklicne vojaške etike, si lahko oficirski zbor kot interesno motivirana družbena skupina pridobi določeno družbeno moč le s spremembo svojih vrednot, stališč in prepričanj, tako da bodo le-te bližje vrednostnemu sistemu družbe, v kateri delujejo.

In kako je s tem v ZDA?

Konservativni realizem poklicne vojaške etike se močno razlikuje od liberalne politične kulture ZDA, ki ima svoje korenine v filozofiji angleškega misleca Johna Locka. Pri tem je pomembno, da so vrednote in načela, kot so: svoboda, demokracija, enakost in mir že same po sebi nasprotno tradicionalnim vojaškim vrednotam avtoritete, hierarhije, poslušnosti, sile in vojne (S. P. Huntington, 1977: prav tam).

V zgodovini civilno-vojaških odnosov v ZDA se je ta temeljni ideološki konflikt med družbo in vojaško organizacijo v teoriji in praksi reševal predvsem na tri načine, in sicer:

prvič, z »zatiranjem« vojaške organizacije, ki je kot konservativna institucija dobila mesto bolj na družbenem robu;

drugič, s spreminjanjem vrednot in norm vojaške organizacije od konservativnim k bolj liberalnim (z vključevanjem civilnih funkcij v vojsko), s čimer se je zmanjšal prepad med njo in družbo, in

tretjič, s strpnostjo do konservativizma vojaške organizacije, kar pomeni določen odmik družbe od prevladujočih liberalnih vrednot h konservativnejšim vrednotam (S. H. Huntington, 1977:739).

Vsak od omenjenih načinov reševanja odnosov med vojaškimi institucijami in liberalno družbo je imel v dosednji ameriški zgodovini pomembno težo, gledano v celoti pa lahko ugotovimo, da so vsi načini skupaj omogočili oblikovanje prevladujočega civilnega nadzora nad vojskovo, ki še danes pomembno zaznamuje vlogo vojaške organizacije v ameriški družbi.

Zgodovinsko ozadje civilnega nadzora v luči civilnovojaških razmerij v ZDA

Razvoj ideje o civilnem nadzoru nad vojskovo v ameriški družbi lahko zasledujemo že zelo zgodaj, tako rekoč od naselitve prvih naseljencev iz starega sveta, med katerimi so bili mnogi taki, ki so emigrirali zaradi vojne in/ali vojaškega despotizma v domovini. Z vsebinskega vidika naše razprave je smotrno razvoj civilnega nadzora nad vojskovo v ameriški družbi analizirati v dveh obdobjih, in sicer:

prvo, (od 1776–1940) od ameriške neodvisnosti, ko so bile gospodarske, vladne in vojaške institucije šele v povojih in niso bile jasno ločene med seboj, do razvoja ZDA v močno industrializirano državo, ki je s tehnološko revolucijo na področju oborožitve na koncu 19. in na začetku 20. stoletja doživela ponovno tesnejšo povezanost med vojaškim in civilnim področjem v družbi;

drugo, obdobje po 2. svetovni vojni do konca hladne vojne (1945–1989/90).

V prvem obdobju se je v ameriški družbi razvila prevladujoča ideologija, ki je iz izkušenj kolonialnega obdobja in revolucionarne vojne prevzela močno nezaupanje do poklicnih vojakov, stalne vojske ter njene samostojne vloge v družbi. To je v družbi utrdilo prepričanje, da je civilni nadzor nad vojskovo temeljni (nepogrešljiv) element »svobode in demokracije«. Ta ideologija je dobila svojo potrditev tudi v ustavi ZDA. Utemeljitelji ameriške ustave so predvideli te temeljne strukturne mehanizme, ki zagotavljajo civilni nadzor nad vojskovo:

a) federalizem – delitev pristojnosti med zvezno vlado in vladami posameznih zveznih držav,

b) delitev oblasti na izvršno, zakonodajno in sodno ter

c) porazdelitev pristojnosti med različne veje oblasti tako, da je vsaka zaščite-

na od druge (pomeni, da morajo biti določene odločitve ene veje oblasti potrjene od druge – checks and balances).

Ti ustavni mehanizmi so v prvem obdobju omejevali in celo marginalizirali instrumentalno vlogo vojaške organizacije v ameriški družbi. K temu pa so v veliki meri prispevali tudi drugi pomembni dejavniki, in sicer:

a) odsotnost večjih groženj ameriški nacionalni varnosti zlasti med leti 1815 in 1917 (zaradi zemljepisne oddaljenosti ZDA od nekdanjih evropskih velikih sil, stabilnega mednarodnega ravnotežja idr.),

b) prevladujoča usmerjenost vladajočih političnih elit v miren notranji razvoj, kar se je kazalo tudi v izolacionistični zunanji politiki ter utemeljevanju obrambne politike bolj na »zemljepisnih ovirah« kot pa na vojaški moči.

Edina resnejša vojaška grožnja ZDA v 19. stol. je bila (če zanemarimo dve manjši vojni ZDA z Mehiko – 1846–1848 in s Španijo – 1890) državljanska vojna med leti 1861–1865. Posledice tega največjega vojaškega konflikta v ZDA so bile številne in težke (veliko mrtvih, socialno-kulturni, gospodarski in drugi problemi). Kljub temu pa državljanska vojna ni spodkopala načela civilnega nadzora nad vojstvom. Predsednik Abraham Lincoln je celo utrdil svojo pristojnost vrhovnega poveljnika ameriške vojske, kar je omogočilo hitro demobilizacijo po koncu vojne ter nadaljevanje razvoja civilne izvršne oblasti nad vojsko.

Celotno obdobje 19. in začetek 20. stoletja je bilo z izjemo državljanske vojne za ameriško nacionalno varnost zelo ugodno, kar je omogočilo, da so si ZDA lahko privoščile majhno stalno zvezno vojsko v miru, ki je bila v vojni dopolnjena s številnimi miličnimi enotami, rezervnimi organizacijami in drugimi nepoklicnimi silami. Nekateri ameriški zgodovinarji imenujejo obdobje od 1815–1917 obdobje, v katerem so si ZDA zagotavljale svojo nacionalno varnost z zelo majhnimi stroški ali celo zastonj (t. i. free security).²

V pogledu civilno-vojaških odnosov lahko ugotovimo, da so v tem obdobju potencialne napetosti in nasprotja med vojaškimi institucijami in liberalno ameriško družbo ostala latentna, zahvaljujoč predvsem odsotnosti pomembnejših groženj ameriški varnosti. To je omogočilo vzdrževanje majhne vojaške sile, ki je razpolagala z majhnim političnim vplivom, skromnimi gospodarskimi viri ter marginalno instrumentalno vlogo v družbi (S. P. Huntington, 1977:740).

Obdobje, v katerem so si ZDA zagotavljale vojaški vidik svoje nacionalne varnosti relativno poceni, se je končalo z udeležbo ZDA najprej v prvo in nato še v drugo svetovno vojno. Posledica politične in vojaške vpletenosti v obe svetovni vojni je bila v ZDA razvoj velikega vojaškega stroja, ki je podpiral ameriško dejavno zunanjo politiko. Obdobje med svetovnima vojnama je zaznamovalo nekatere nove institucionalne mehanizme, ki so omogočili večje civilno-vojaško sodelovanje (med zvezno državo in njeno vojsko ter industrijo ZDA).³

Najpomembnejše rezultati povečanega civilno-vojaškega sodelovanja v ZDA v obdobju med svetovnima vojnama so bili:

a) Iz prvotnega nezaupanja med družbo, civilno oblastjo in vojsko so se iz skupnega sodelovanja predstavnikov vojske, gospodarstva in politične oblasti v vojni razvili odnosi medsebojnega zaupanja in podpiranja.

b) Obrambne priprave ameriške družbe so postale temeljni element delovanja zvezne države, njenega gospodarstva in političnega sistema.

² Glej npr. David F. Trask, *Democracy and Defense*, USIA, April 1993.

³ Več o tem v: Anton Grizold, *Demilitarizacija in vojaško industrijski kompleks*, Časopis za kritiko znanosti, Ljubljana, 1990, str. 56–64.

c) Znatno so se okrepili obseg, moč in vpliv ameriške zvezne vojaške organizacije pri načrtovanju nacionalnoobrambne politike in preostalih politik v družbi. Vse to je doseglo vrhunec predvsem neposredno po 2. svetovni vojni, ko je imela ameriška zvezna vojaška organizacija velik ugled doma in v svetu. Ameriška javnost je videla v njej glavnega branilca in zaščitnika ameriške družbe (A. Grizold, 1960:63).

Kljub občasnemu zmanjšanju obsega in intenzivnosti civilno-vojaškega sodelovanja v ZDA v obdobju demobilizacij po 1. in po 2. svetovni vojni so se v celotnem obdobju med obema svetovnimima vojnama ustvarili pomembni materialno-politični in kulturni temelji za okrepljen položaj zvezne vojaške organizacije v ameriški družbi.

Spremenjena vloga ZDA v svetu (z globalno razširjenimi ekonomsko-političnimi interesi) ter hiter razvoj vojaške tehnike ter tehnologije sta v obdobju po 2. svetovni vojni bistveno prispevala k temu, da je postala nacionalna varnost najpomembnejši cilj ameriške državne politike. Politične in vladajoče elite ter mnenjski voditelji so videli v Sovjetski zvezi in v komunističnem bloku največjo grožnjo ameriški nacionalni varnosti. To je povzročilo naslednje velike spremembe v tradicionalnem vzorcu civilnovojaških odnosov v ZDA v tem obdobju (S. P. Huntington, 1977:740–744).

1) Prišlo je do velikih kolikostnih in kakovostnih sprememb v instrumentalni vlogi ameriške vojaške organizacije. Slednja je postala ključni instrument državne politike, namenjen preprečitvi izbruha vojne širših razsežnosti ter reševanju manjših mednarodnih spopadov.

2) Ekonomska vloga vojaške organizacije v ZDA se je močno povečala. Oboroževalna prizadevanja ZDA na začetku 50. let (ki so omogočili oblikovanje vojaške organizacije za delovanje v hladni vojni) so v naslednjih 20 letih zagotavljali vojaški strukturi deset odstotkov bruto nacionalnega proizvoda. Vojaška organizacija ZDA je tako postala največji posamezni porabnik proizvodov in storitev v ameriški družbi, ki obenem zaposluje velik del ameriške delovne sile ter s tem močno vpliva na stopnjo zaposlenosti in gospodarsko konjunkturo.

3) Razvile so se nove vladne institucije, ki so organizirale in nadzirale vojaški aparat. Tako je zakon o nacionalni varnosti (1947 in 1949) omogočil oblikovanje obrambnega ministrstva in štaba združenih poveljnikov (The Joint Chiefs of Staff). Zakon o reorganizaciji obrambe (1958) pa je legaliziral krepitev položaja obrambnega ministra nad vojsko z oblikovanjem močnega administrativnega aparata v obrambnem ministrstvu. S tem naj bi se dosegel uravnoteženi vzorec, ki bi zagotavljal hkrati optimalni civilni nadzor nad vojsko ter njeno učinkovitost. Nekoliko sta se spremenili vlogi predsednika in kongresa v zvezi z vojaško politiko. Pred letom 1940 se je kongres obotavljal sprejemati strateške odločitve v zvezi z orožjem, obsegom in uporabo oborožene sile idr. Med hladno vojno pa se je odločanje o teh programih premaknilo v izvršno vejo oblasti. Kongres pa je opravljal še naprej tradicionalno vlogo odločanja o strukturnih vidikih vojaškega aparata (rekrutacija, organizacija in administracija, plača, rezervne sile idr.).

4. Vse to je omogočilo konec prejšnje izolacije vojaške organizacije v ameriški družbi ter razvoj vsestranskega sodelovanja med vojaško organizacijo in družbo na različnih področjih: gospodarskem, izobraževalnem, socialnem, kulturnem idr.

5) Bistveno so se spremenila tudi stališča javnosti in politične, vladne, intelektualne elite v ameriški družbi do vojstva. To pomeni, da so se prejšnja prevladujoča antivojaška stališča in zavračanje oboroženega nasilja v mednarodnih odnosih v ameriški družbi temeljito spremenila v smeri sprejemanja vojaške organizacije

kot državne politike. Tako razumevanje vloge vojaške organizacije se je v ameriški družbi bolj ali manj trdno (manj v obdobju med in po koncu vietnamske vojne) ohranilo do konca hladne vojne v letih 1989–1991.

Radikalne spremembe v mednarodnem okolju, ki so temu sledile, so po eni strani v mnogočem zmanjšale tradicionalno vojaško ogroženost ZDA, po drugi strani pa zahtevajo oblikovanje novih za preprečevanje in reševanje zapletenih mednarodnih spopadov, ki imajo še vedno v mnogih primerih tudi vojaške razsežnosti.

Sklep

Na temelju zgodovinskega pregleda razvoja civilnega nadzora v luči civilno-vojaških razmerij v ZDA lahko sklenemo tole:

prvič, civilno-vojaški odnosi so se v ameriški družbi razvijali v dveh temeljnih fazah, in sicer, prvo od pridobitve neodvisnosti do druge svetovne vojne in drugo, od konca druge svetovne vojne do danes. V prvi fazi razvoja je prevladoval za ameriško družbo tradicionalni vzorec odnosov med vojaškimi in civilnimi ustanovami, ki je pomenil, da je bila instrumentalna vloga vojaške organizacije omejena in relativno nepomembna. To se je bistveno spremenilo v drugi fazi, ko je postala nacionalna varnost najpomembnejša zadeva državne politike ZDA, vojaška organizacija pa je zaradi svoje velikosti, pomembne ekonomske vloge in trajnih povezav z delom gospodarstva in s političnimi ter vladajočimi elitami v ameriški družbi postala vplivni dejavnik pri političnem odločanju, ki zagovarja krepitev vojaške moči ameriške države kot njene zunanje politike;

drugič, obvladovanje tako povečane vloge vojaške organizacije v ameriški družbi bi bilo brez trdno uveljavljenih ustavnopravnih mehanizmov, ki zagotavljajo civilni nadzor, nemogoče. Prav zato v ZDA danes še vedno deluje sistem civilne premoči nad vojaško organizacijo. Pri tem imajo odločilno vlogo institucionalni in neinstitucionalni dejavniki, ki sodelujejo pri odločanju o obrambni politiki in s tem pomembno meri oblikujejo in nadzirajo politično vlogo vojaške organizacije v ZDA. Najpomembnejši institucionalni okvir za zagotavljanje civilnega nadzora nad vojsvom v ZDA je ustava in na njej utemeljena celotna državno-pravna struktura. Le-ta zagotavlja (glej shemi 1 in 2):

a) podrejeno vlogo vojaških vrhov v odnosih s civilnimi, političnimi in vladajočimi elitami (eden od zunanjih izrazov tega je tudi postavljanje civilnih oseb na pomembne položaje v vojaško-obrambni strukturi npr.: obrambni minister, sekretarji posameznih rodov vojske, podsekretarji idr.);

b) delitev pristojnosti med zvezno izvršilno, zakonodajno in sodno oblastjo (npr. vrhovni poveljnik je predsednik države, pravico za napoved vojne in odobritev sredstev za vojaške potrebe pa ima kongres);

c) decentralizacijo vojaške organizacije (zvezna stalna armada in nacionalna garda v posameznih zveznih državah);

d) deljenost zvezne vojaške organizacije na relativno samostojne zvrsti (kopensko vojsko, mornarico, letalstvo in mornariško pehoto) ter spodbujanje konkurence in tekmovanja med njimi;

e) omejeno uporabo zvezne vojaške organizacije v notranjepolitične namene (zvezne vojaške enote se lahko uporabijo v notranjepolitične namene le z ukazom predsednika ZDA, in to če posamezna zvezna država to zahteva, ker ne more zaščititi uveljavljanja zvezne ustave in po njej zagotovljene civilne pravice;

- f) vsakoletno revizijo obrambnega proračuna;
- g) uradno doktrino nestrankarske in nepolitične vojaške organizacije (njenim poklicnim pripadnikom se ni dovoljeno včlaniti v politične stranke in se kakor koli politično udeleževati).

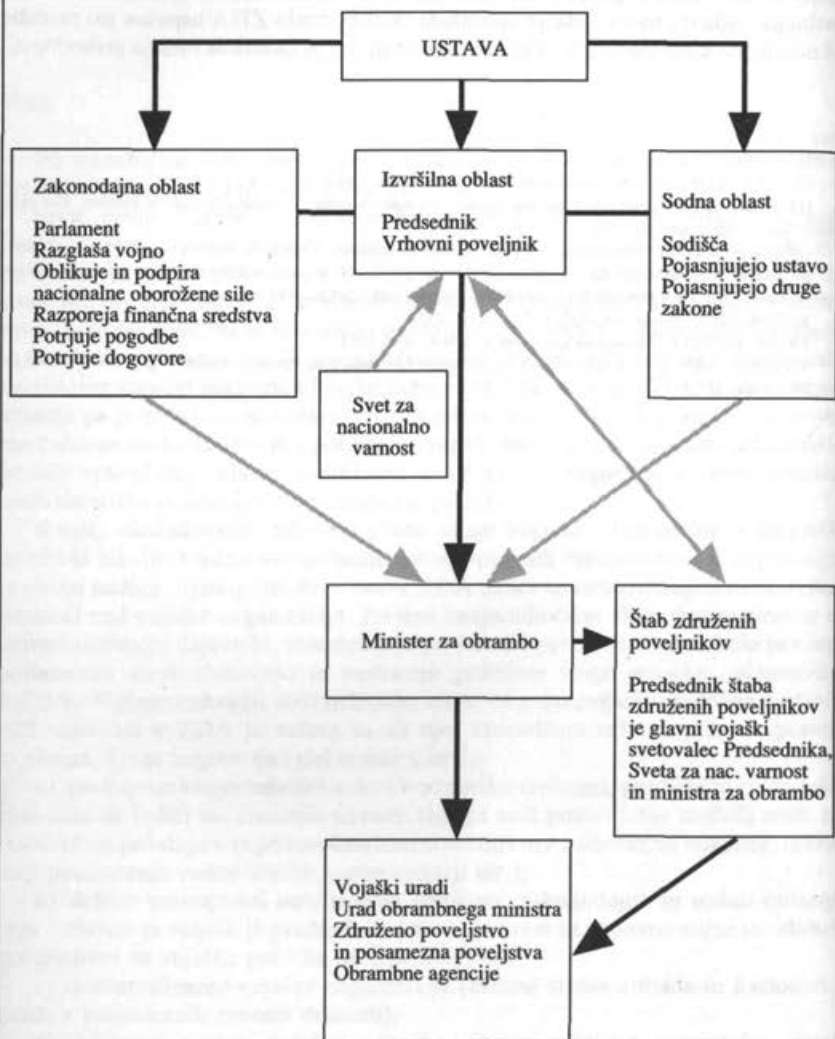
Tretjič, spremembe v mednarodnem okolju po koncu hladne vojne zahtevajo tudi od ZDA prilagoditev njenih diplomatsko-vojaških instrumentov in struktur za večjo učinkovitost zagotavljanja nacionalne in mednarodne varnosti ter hkrati civilnega nadzora nad vojaškim aparatom. Koliko bodo ZDA uspešne pri razrešitvi omenjene klasične dileme v novih razmerah, bo pokazala že bližnja prihodnost.

VIRI

- CULLOP, FLOYD G., *The Constitution of the United States*, 1984.
- GRIZOLD, ANTON, *Armada v sodobni družbi v: (Kon)federalizem; Večinsko odločanje in konsenz*, Slovensko politološko društvo, Ljubljana, 1990.
- GRIZOLD, ANTON, *Militarizacija in vojaško-industrijski kompleks*, *Časopis za kritiko znanosti*, Ljubljana, 1990.
- HUNTINGTON, SAMUEL P., *Civil-Military Relations II v: John F. Reichart and Steven R. Sturm (eds.), American Defense Policy*, The Johns Hopkins University Press, Baltimor and London, 1982.
- KUČUK, EJUB, *Militarizam*, Rad, ViZ, Beograd, 1977.
- TRASK, DAVID F., *Democracy and Defense*, USIA, April 1993.
- YARMOLINSKY, ADAM, *The Military Establishment (Its Impacts on American Society)*, Harper & Row, Publishers, New York, 1971.

Shema 1:

Civilni nadzor nad vojaštvom v ZDA

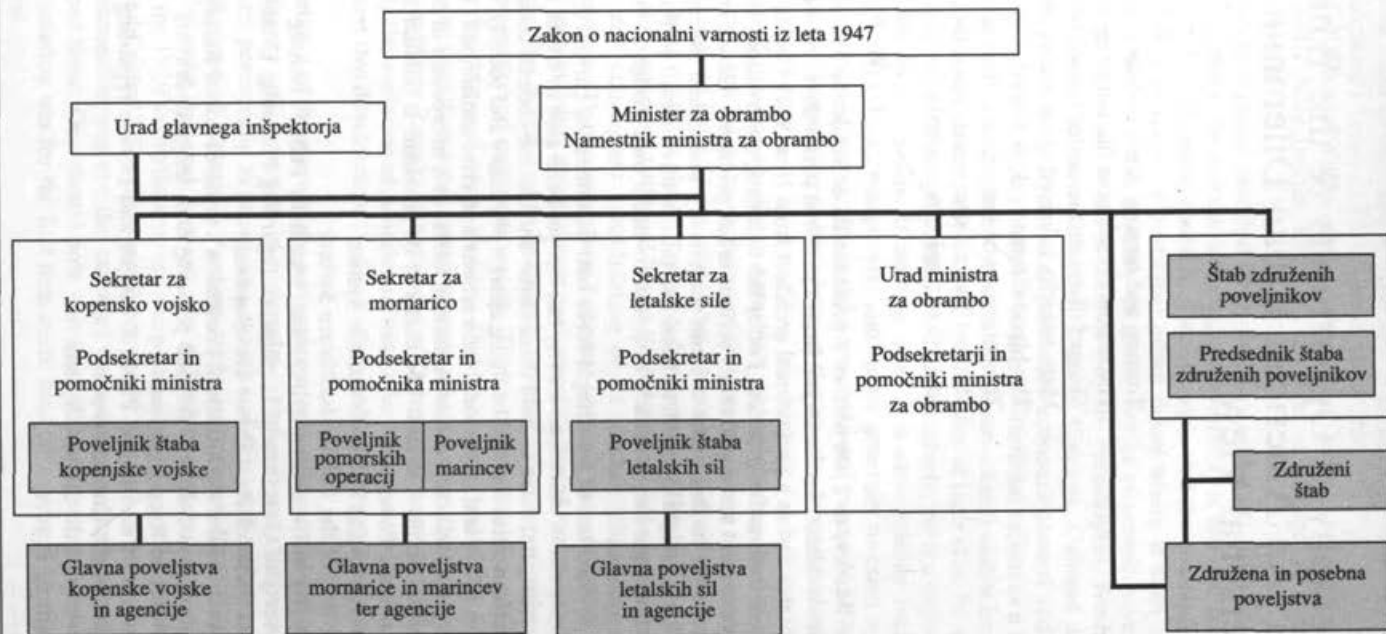
Vir: David F. Trask, USIA, April 1993

Shema 2:

Civilni nadzor nad vojaštvom v ZDA

Ministrstvo za obrambo

Vir: David F. Trask, USIA, April 1993

Predpostavlja vojaški položaj